

قطعات و تصاویر از دیگر هنرهای این گروه بوده است. در واقع هنر جلد سازی و صحافی آنچنان گسترده و معتبر بود که در بعضی از شهرها، نام بازار صحافان هم‌تراز با بازارهایی بود که صاحبان پیشه‌های مهم‌تر در آنها کسب و کار داشتند. از جمله ابن اسفندیار در قرن هفتم از رسته‌ی صحافان نام برده و می‌نویسد: «بعد پنج سال که مقام کردم روزی به رسته صحافان مرا گذر افتاد»^۶ در کتاب الانسان سمعانی نیز آمده است: «وراق به فتح واو و تشدید را در آخر آن قاف، بر کسی گویند که قرآن‌ها و کتاب‌های حدیث و غیره را از روی نسخه اصل می‌نویسد و آن را تکثیر می‌کند، گاهی هم بر کاغذ فروش نیز اطلاق کنند.»^۷

ابن خلدون نیز در مقدمه‌ی خود به شرح هنر وراقی و حالات وراقان پرداخته و وراقت را جزو مهم‌ترین صنایع دانسته است، همچون نویسندگی و هنرهای وابسته به آن. ابن خلدون فصلی را هم به صنعت صحافی (وراقه، صحافی، تجلید کتاب‌ها و استنساخ و تصحیح آنها) اختصاص داده است. در این فصل بر این نکته اشاره شده است که وراقه بر استنساخ‌کننده کتاب نوین و بر کاغذ فروش اطلاق می‌شد. در هر حال در دوره‌های اسلامی کلمه وراقه در مفهوم کتاب‌نویسی و استنساخ کتاب و تصویر و تذهیب آن و در معنی کاغذفروشی، کتاب فروشی و همچنین در مفهوم تجلید کتاب هم آمده است. بنابراین با توجه به مفهوم بالا می‌توان گفت هدف از جلدسازی تنها حفظ کتاب نبوده است، بلکه یکی از توابع آن است و جلدسازی فن و هنر مستقلی بوده که گاهی نیز آثار هنری زیبایی در آن تجلی می‌کرده است. در مورد جلدسازی در قرون اولیه هجری توسط مسلمانان، ابن ندیم آورده است: «جلدهای کتاب در ابتدا از چرم‌هایی که توسط آهک دباغی می‌شد، تهیه می‌گردید و در نتیجه این پوست خشک بود. سپس در کوفه پوست‌هایی با خرما دباغی می‌شد که موجب نرمی و ملایمی جلدها می‌گردید.»

شاید بتوان شکوفایی هنر جلدسازی را به جلدسازان و صحافان مکتب هنری هرات اختصاص داد. چنانچه آمده است «قدیم‌ترین جلدهای ایرانی در واقع مربوط به اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری است. هنر جلدسازی در قرن نهم هجری به وسیله جلدسازان و صحافان مکتب هنری هرات به اوج خود رسید و به صورت یک هنر ایرانی درآمد. در این دوره صحافان کتابخانه‌ها، بهترین و زیباترین کتاب‌ها را با خط بسیار زیبا و با مذهب کاری و نقاشی و جلدهای قیمتی به وجود آوردند و این نتیجه جنبش هنری بود.»^۸

همان‌طور که می‌دانیم یکی از تزیینات روی جلد، جلد روغنی است. در واقع روغنی جلدی است که نقاش یا مذهب همچون صحنه‌ی تابلو یا کاغذ، تصاویر دلخواه خود را در رو یا پشت مقوای جلد نقاشی و رنگ‌آمیزی می‌کند و با پوششی از روغن کمان آن را محفوظ می‌کند. در واقع عنصر اصلی جلد روغنی، مقوای ظریف و استواری است که مقواسازان آنها را در اندازه‌های رقی، بیاضی، خشتی و وزیری و شاهنامه‌ای ساخته و برای نقاشی آماده می‌کردند. برای ساختن مقوای مناسب، صحاف ابتدا با چسباندن لایه‌لایه ورق و یا خمیره‌ی کاغذ باطله و تکه پارچه‌های پوسیده خمیره مقوا را آماده و سپس آن را در لعاب سریشم می‌غلطاند و پس از خشک شدن می‌سایند تا مانند کاسه چینی شود. سپس نقاش با انتخاب بوم از جمله بوم‌های مرغش، ته طلائی، ابری، دودی، زرافشان و... روی بوم را آغشته به ترکیبی از سندروس و روغن بزرک که به آن روغن کمان می‌گفتند، می‌کرد. پس از اینکه روغن خشک می‌شد با سفیدآب طراحی لازم صورت می‌گرفت و روی آن را به اصطلاح ساخت و ساز کرده و پس از چند دست روغن کمان زدن، طلاکاری شروع و بعد باز هم روغن می‌زدند تا مانع نفوذ آب و رطوبت شود.

اصولاً متن این جلدها بیشتر به وسیله‌ی جدول کشی از حاشیه جدا می‌شده است و بوم نیز گاه ساده و گاه به مرغش آمیخته می‌شد. به دلیل اینکه پس از پایان نقاشی جلد، خود نقاشان روغن کمان بر آن می‌زدند و این روغن زدن در فضای صاف و بدون گردو غبار چندین بار تکرار می‌شده است تا نقش جلد تابناکی به دست آورد و از هر آسیبی مصون بماند به جلد روغنی معروف شد. در واقع آغاز عرضه‌ی جلدهای روغنی را می‌توان اواخر دوره‌ی تیموری

دانست، چرا که پیش از آن جلدهای دیگری از جمله متداول‌ترین آن، جلد «سوخت» معمول بوده است. در دوره صفویه به دلیل هجوم افغان‌ها و تحریب اصفهان، کتابخانه‌های بسیاری نابود شد و هنرمندان به ناچار به کشورهای همسایه به ویژه هندوستان مهاجرت کردند و در ایران شیرازه کارها از هم گسست. در دوره‌ی زندیه و آرامش نسبی در ایران، هنرمندان مجدداً محافل هنری را تشکیل دادند و تحول عظیمی در هنر جلدسازی به وجود آمد و همین تحول بود که باعث شد جلدهای سوخت و معرق به کنار گذاشته شود. این امر شاید به دلیل از بین رفتن امکانات و ابزارهای مورد نیاز و... بوده است. در واقع استادانی چون علیقلی بیگ جبه‌دار و محمد زمان و حاجی محمد زمان و حاجی محمد، رابطی بودند بین آقا میرک اصفهانی و نسل بعدی که جلدهای روغنی را ساخته و زمینه‌ی تحولات هنری جلدسازی و تمایل به ساختن جلدهای روغنی را به وجود آوردند. جلدهای روغنی در اواخر دوران تیموری و اوایل عهد صفوی چند نوع بود که رایج‌ترین آنها را می‌توان جلدهای روغنی «تشیعیر - معرق»، جلدهای روغنی تشعیری، جلدهای روغنی و گل بته‌ای نام برد.

جلدهای روغنی تشعیری: در روی این نوع جلدها، و بر روی بوم مشکی نقاشی تشعیری طلائی، تصویر حیواناتی چون خرگوش، شیر، پلنگ و حیوانات دیگر و یا مناظری از درختان و پرندگان و بعضی مواقع نیز سیمرغ و اژدها خودنمایی می‌کرد و سطح داخلی این جلدها معمولاً ساده و با بوم زرافشان یا مزین تذهیب شده است.

جلدهای روغنی «تشیعیر - معرق»: در سطح بیرونی این جلدها، تشعیر به کار می‌رفته و سپس با قلم نازک زرین، مناظری از سوارکاران در حال شکار حیوانات رسم می‌شد. در سطح داخلی نیز روش معرق را که در جلدهای سوخت استفاده می‌شد، به کار می‌بردند. یعنی برشی ظریف از چرم نازک از روی نقش‌های تذهیب که طرح‌های گوناگونی از آنها را تهیه کرده بودند به روش «لچک و تریج» در پشت جلد می‌چسباندند. معرق‌سازی داخل جلد زمانی ساده و طلاپوش و در فاصله‌ی معرق‌ها و رنگ‌های مختلف، از سرخ و سبز و لاجوردی می‌انداختند. زمانی نیز از نقش‌اندازی به وسیله تلفیق قطعه چرم‌های رنگارنگ استفاده می‌کردند. روغن زدن این نوع جلدها، تنها مربوط به قسمت تشعیری، یعنی روی آنها بود و داخل جلد چون معرق بود روغن نمی‌زدند از جمله افرادی که در تشعیر این نوع جلدها مشغول بودند می‌توان از مولانا میرک اصفهانی نام برد. وی از هنرمندان عهد صفوی بود و بیشتر در تبریز به سر می‌برد.

مولانا میرک در واقع دنباله‌ی کار قوام‌الدین تبریزی را در معرق‌سازی جلد ادامه داد. چنانچه آمده است: «روی جلد را به جای ضربی یا ضربی طلاپوش که دارای انواع نقوش اسلیمی و ختایی و یا تشعیر برجسته بود بوم مشکی کرده و تشعیر می‌ساخت. روغنی روی جلدهای کارمیرک شامل گل و بوته و درخت و باغ و صحرا و جانورسازی چون سیمرغ و اژدها، در حال گرفت و گیر و آهو، در حال گریز و پرندگان زیبا در هوا بود و این طرز کار را شیوه‌ی آقا میرکی می‌گفتند.»

جلدهای روغنی و گل‌بته‌ای: بر روی این جلدها که عمدتاً بوم آن رنگ‌های سرخ، قهوه‌ای و مشکی داشت، گل و بته‌های رنگین خطایی مکرر نقش می‌بسته و حاشیه‌های آن نیز با گل‌های «ریسه‌ای» تزیین و سطح داخلی آنها معمولاً ساده و گاهی در هر لنگه، یک صورت مینیاتوری رسم می‌شده است.

در اواخر دوره صفوی طرح‌های جلد روغنی بیشتر به گل و برگ اختصاص داشت و گاهی نیز گل و مرغ. نقش این جلدها بیشتر با طرح تریج بر روی بوم مزین به «مرغش» دیده شده است. از جمله استادان این نوع جلدها می‌توان از علی اشرف نام برد که خود نیز شاگرد استاد محمد زمان و برادرانش استاد ابراهیم قمی، و حاج محمد بود نام برد که آنها نیز شاگردانی چون آقا صادق، آقا نجف، آقا باقر اصفهانی و اسماعیل نقاش‌باشی را به جامعه‌ی هنر تحویل دادند. در دوره صفویه، جلد کتاب با ذوق بیشتری تزیین و طلاکاری آن نیز نسبت به قرن نهم هجری بیشتر بود. بعضی از طرح‌های تزیینی تمامی سطح جلد را

نگاهی به جلدسازی، جلد روغنی

۱۰ احمد کرمی

پیش از آن که مقوا و خمیره‌ی آن برای استحکام و دوام جلد کتاب ابداع شود، کتاب‌ها را، عمدتاً با میشن و تیماج و چرم‌های خاصی جلد می‌کردند. چنان‌چه این شیوه در مورد کتاب‌هایی که در فاصله‌ی قرون دوم تا چهارم ه. ق. دیده شده، به کار برده می‌شد. از اواخر قرن چهارم و اوایل قرن پنجم است که با نوعی مقوا روبه‌رو هستیم. برای تهیه مقوا و خمیره‌ی لای جلد، از کاغذهای اوراق شده‌ی حاصل از نوشتجات متفرقه یا کتاب‌های ناقص استفاده می‌شد. به این صورت که ابتدا این اوراق را بر روی هم لایه لایه با سریش چسبانده و پس از خشک شدن به شکل مقوا درآورده و آن را به هر اندازه که می‌خواستند لای میشن قرار داده و زیر فشار می‌گذاشتند و به این ترتیب جلد کتاب را می‌ساختند.

میشن یکی از انواع پوست‌های مورد استفاده در این کار بود، مهدی عتیقی در این مورد می‌گوید: «انواع پوست عبارتند از میشن که از پوست گوسفند به دست می‌آید و تیماج پوست بز و ساغری که از پوست حمار حاصل می‌شود. به هر حال آن را روی مقوا می‌چسبانند و گاهی هم از بلغار^۲ که البته به ندرت دیده شده است، استفاده کرده‌اند. این چرم بسیار ضخیم و احتیاج به مقوا نداشته است. نگارنده چند نمونه آن را که در کاشغر واقع در منتهی‌الیه ایالت ختن ساخته شده بود دیده است.»^۳

همچنین ادامه می‌دهد که: «جلدهای اولیه همگی ساده بودند. در اواخر قرن چهارم هجری، نقوش هندسی به صورت دایره و بیضی در وسط جلدها دیده می‌شود. این نوع جلدها بیشتر در مصر و مراکش و قسمتی از آفریقا با نام سرزمین مملوکیان ساخته و پرداخته می‌شد که به نام جلد مملوک مشهور است. گاهی نقطه‌هایی از طلای کوبیده شده در روی آن نقوش تعبیه می‌گردید، نقوش این نوع جلدها در معماری و درب‌های مساجد عربی و آفریقایی کاملاً مشهود است.»^۴

در فرهنگ ایران و اسلام، صحافی بخشی از هنر وراقی به شمار آمده است. وراقان در قرون نخستین اسلامی، به کار و پیشه‌ی صحافی و جلدسازی اشتغال داشتند و وراق معمولاً به کسی گفته می‌شد که نسخه‌ها را کتابت، تزئین، تجلید و وصالی می‌کرد و فروختن آن را نیز خود برعهده داشت. حرفه‌ای که آنچنان در میان اروپاییان اهمیت داشت که در سفرنامه‌های متعددی از جمله سفرنامه هانری رنه آلمانی، سفرنامه کارری، سفرنامه بنجامین و... از آن سخن به میان آمده است.

این خلدون نیز در مقدمه خود به شرح هنر وراقی و حالات وراقان پرداخته است.^۵

همچنین در فهرست ابن ندیم نیز به این گروه اشاره شده است. به نظر می‌رسد با توجه به موقعیت و جایگاه وراقان، می‌توان آنان را نه تنها فروشندگی کتاب و کاغذ و صحاف خواند که کاتب و پردازنده هم بوده‌اند.

در واقع صحافی و جلدسازی در فرهنگ سنتی ما حرفه‌ای است که صاحب پیشه، کتابی را جلد و کتاب معیوب را وصالی و مرمت و شیرازه‌دوزی و کاغذ آن را جدول کشی می‌کرده و می‌توانسته به اوراق آسیب دیده حیات تازه‌ای دهد و کاغذ را آهار مهره و احیاناً دو پوست سازد. چنان‌چه قطعه ساختن خط خوش و مرقع ساختن

سو تیترا
سو تیترا
سو تیترا
سو تیترا
سو تیترا
سو تیترا
سو تیترا
سو تیترا
سو تیترا
سو تیترا

- اسلافش به ارث برده و از قرآن‌های مذهب وی قرآنی است که در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود و اجزای آن ۲ سرلوحه، ۳۶ سرسوره و ۴۰ ترنج و ۲ صفحه تمام تذهیب است.

- **ابومحمد نقاش** و مجلد کار اواخر زندیه و اوایل قاجار است. از آثار رقم دار او می‌توان به جلد کتاب گلستان سعدی اشاره کرد که تصویر گل و مرغی در زمینه‌ی مرغش آلبالویی نقاشی شده و رقم داشته «عمل ابومحمد سنه ۱۲۰۱».

- **احمد**، وی از نقاشان، قلمدان سازان و جلدسازان دوره فتحعلی شاه قاجار است. از آثار وی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- قلمدان جنگی که تصویر جنگ چالدران بر آن نقش بسته با رقم «احمد ۱۲۱۱».

- جلد روغنی کتاب نفیسی از کتاب‌های کتابخانه‌ی کاخ موزه گلستان که تصویر مجلس شعر است با رقم «رقم داشت احمد ۱۲۳۱».

- جلد استادانه مرععی که در حراج پاریس به فروش رفته و تصویر آن در کاتالوگ ملی آن حراج چاپ شده با تاریخ «بتاریخ هشتم شهر شوال المکرم ۱۲۳۷» (ه. ق.).

- **احمد**، وی صحاف و جلدساز عهد فتحعلی شاه و محمدشاه قاجار بوده و از آثار وی می‌توان به جلد کلیات سعدی نوشته‌ی مقصود علی شیرازی در سال ۱۰۷۰ ه. ق. اشاره کرد، که آن را در سال ۱۲۳۱ ه. ق. ساخته است.

- **احمد بن حنویه صحاف**، وی از صحافان و مجلدکاران برجسته‌ای بوده که در ذکر اخبار اصفهان از او یاد شده است.

- **احمدشاه بن شیخ علی قراناش**، چرم‌کار و جلدساز بوده است و از آثار وی جلد چرمی است. در مجموعه استاد محمدعلی کریم‌زاده با رقم «عمل حاجی احمد شاه بن شیخ علی قراناش ۱۲۱۲ ه. ق.

- **احمد بن علی المرافی**، وی از استادان جلد روغنی‌ساز است. از مردم مراغه بوده و در عثمانی ساکن می‌شود. در سده‌ی نهم هجری قمری می‌زیسته و جلد کتاب «الفوائد الغیاشیه» از آثار اوست.

- **احمد نقاشباشی**، وی از نقاشان و جلدسازان قرن سیزدهم دوره قاجار است. از آثار او جلد قرآنی است به خط تبریزی در سال ۱۱۴۵ ه. ق. که وی در سال ۱۲۳۷ ه. ق. ساخته است.

- **احمد نقاش کاشانی**، وی برادر میرزا علی اکبر نقاش بوده و قلمدان و جلد قرآن می‌ساخته است. در جنگ جهانی اول به طرح نقش فرش روی آورده و

- **آقا صادق**، جلد ساز و صحاف بوده و به نقل از گلچین، او سازنده جلد قرآنی مربوط به قرن دوازدهم ه. ق. است.

- **ابراهیم بن محمد باقر**، مذهب کار و مجلد کار است که در قرن دوازدهم ه. ق. می‌زیسته و از آثار او جلد قرآنی است که در سال ۱۱۳۰ به خط محمدبن علی نقی نوشته شده و جلد ساخته ابراهیم را بر آن نصب کرده‌اند. جلد، کار سوخت زیبایی است به خط نستعلیق که بر روی آن رقم ابراهیم بن محمدباقر وجود دارد و چون قرآن در بهبهان نوشته شده احتمال داده می‌شود که وی نیز بهبهانی بوده باشد.

- **ابراهیم نقاش**، نقاش، تذهیب کار و صحاف در سده‌ی یازدهم در هندوستان می‌زیسته است.

- **ابوالقاسم**، نقاش و جلد ساز که صاحب کارگاه (کارخانه) بوده و از آثار وی تابلوی بزرگ رنگ روغنی است با رقم «در کارخانه آقا ابوالقاسم سنه ۱۲۷۲»

- **ابوالقاسم موسوی حسینی**، وی از صحافان قرن سیزدهم و دوران فتحعلی شاه قاجار است که جلد صحیفه سجادیه‌ای که به خط فخرالدین احمدین سلطان محمد تبریزی در سال ۱۰۸۷ ه. ق. می‌باشد، به فرمان میرزا محمدحسن مستوفی الممالک در سال ۱۲۵۲ ساخته است. (آتابای، ص ۳۲۶ فهرست کتاب‌های دینی)، اثر دیگر وی، جلد قرآن شماره ۳۸ کتابخانه ملک است که تاریخ ۱۲۳۸ ه. ق. را دارد.

- **ابوبکر محمدبن ابی رافع الوراق**، صحاف و جلدساز و وراق اواخر عهد غزنویان (قرن پنجم).

- **ابوجعفر محمدبن حسن خیرالوراق**، از صحافان و وراقان است و در تاریخ نیشابور از او نام برده شده است.

- **ابوشریف احمدعلی مجلدی جرجانی**، وی صحاف، جلدساز و شاعر بوده و در لباب الالباب از او یاد شده است. (قرن ششم).

- **ابوطالب مدرس**، سازنده جلد نسخه‌ی تجزیه‌الامصار و تجزیه‌الاعصار یا تاریخ وصاف نوشته محمد یحیی بن لطف الله بهبهانی در رامهرمز، کهگیلویه و در اصفهان در رمضان ۱۱۱۲.

- **ابوعمر و عثمان بن حسین بن ابوسهل وراق غزنوی**، وی از صحافان و وراقان و مذهبان دوره‌ی سلجوقی و معاصر اب ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵) و ملک‌شاه سلجوقی (۴۶۵ - ۴۸۵) است. وی همچنین خوشنویسی را از

می‌پوشاند و در بعضی موارد نیز طرح تزئینی در داخل شکلی ترنجی یا در قسمت‌های دیگر قرار داشت.

از قرن ۱۱ هجری به بعد بود که ترکیب طرح‌ها کم‌کم ظرافت خود را از دست داده و با خطوط خشن‌تری روبه‌رو می‌شویم. عصر قاجاریه و به‌ویژه در زمان فتحعلی شاه دوره کاربرد رنگ‌های نسبتاً خام است. در واقع جلد کتاب در این زمان ادامه شیوهی صفوی است. در این دوره رواج جلد‌های روغنی بیشتر است و تزئینات و طرح‌ها عمدتاً طرح‌های گل طبیعی است که با رنگ روشن نقاشی شده است.

در واقع با افزایش ساخت جلد‌های روغنی بر جلد‌های سوخت در دوره زندیه و قاجار، بیشترین قرآن‌های نفیس و کتاب‌های مصور و غیر مصور دیگر با جلد روغنی عرضه می‌شد. در این دوره با انواعی از جلد‌های روغنی روبه‌رو هستیم از جمله:

جلدهای روغنی گل و مرغ: در این جلد‌ها تمامی صفحه، گل و مرغ و یا گل و برگ‌سازی بوده و حاشیه جلد نیز بعضی اوقات زرنشان و گاه زرنشان با گل ریسه و گاه زرنشان با گل‌های زرین خطایی و گاهی نیز گل و برگ قاب‌بندی شده بود. داخل جلد با نقش گل و مرغ رنگین و

سو تیر سو تیر سو تیر سو تیر سو تیر سو تیر سو تیر سو تیر

زرین با طرح ترنجی که تذهیب شده، ساخته می‌شد و یا زرنشان ساده بود. در حاشیه‌ی تعدادی از جلد‌های گل و مرغ که برای قرآن‌های نفیس تهیه می‌شد، آیاتی از قرآن و یا گاه ابیاتی مناسب در حاشیه جلد‌هایی که جهت دیوان شاعران ساخته می‌شد، به کار می‌رفت.

جلدهای روغنی دارای چهره: در این نوع از جلد‌ها، معمولاً چهره‌ی یک شاعر یا عارف در شرایطی که کتاب یا کَشکولی دارد نقش شده است. گاهی نیز چهره‌ای از حضرت عیسی و مریم و کسانی که با آنان مرتبط بوده‌اند و یا تصویری از نبردهای مشهور تاریخ ایران و یا داستان‌های خسرو و شیرین و لیلی و مجنون نقش شده است.

در بعضی از جلد‌های گل و مرغ شمالی از حضرت رسول (ص) و حضرت علی (ع)، امام حسین (ع) و امام حسن (ع) در داخل جلد ترسیم شده است. از این نوع جلدسازان می‌توان به آقا صادق، آقا زمان، آقا نجف... محمدصادق و میرزا رضای قمی اشاره کرد.

جلدهای روغنی با نقش ترنج: در این جلد، متن بوم نیز که به مرغش آمیخته است، با جدول بندی از حاشیه جدا و آنگاه در یک ترنج بزرگ نقش گل و مرغ رسم می‌شد و در سرو پای ترنج دو شاخه‌ی گل و برگ در قابی کوچک نشانده می‌شد. در حاشیه‌ی قاب‌بندی شده‌ی جلد نیز گل و برگ‌های ریزتر و در بین جدول‌ها دو ردیف

زرنشان دیده می‌شد. قسمت داخلی این جلد‌ها نیز گاهی ساده و گاهی با یک صورت قاجاری ترین می‌شد.

جلدهای روغنی تذهیب شده: این نوع جلد‌ها به صورت روغنی زرنشان سازی و روغنی تذهیب با گل و مرغ روغنی، گل و مرغ طلایی و روغنی تذهیبی ابوطالبی وجود داشت. در نوع اول، روی جلد زرنشان ساده و پشت آنها گاهی ساده و گاهی با طرحی تزئین می‌شد. در نوع دوم بیشتر روی جلد زرنشان‌سازی یا تذهیب بوده و در وسط آن نیز یک ترنج کوچک رسم می‌شد و در ترنج گل و مرغ‌سازی به کار می‌رفت. در نوع سوم عوض گل و مرغ رنگین، گل و مرغ طلایی می‌ساختند. در واقع با استفاده از طرح‌های معمول گل و مرغ از طلای ناب به جای رنگ برای نقش‌اندازی استفاده می‌کردند. در نوع چهارم که به ابری شناخته می‌شود و مبتکر آن ابوطالب مدرس از روحانیون و مذهب‌ان دوره قاجار است. او ابتدا جلد را توسط کاغذ‌های ابری الوان پوشانده و سپس تذهیب می‌کرد. این تذهیب به تذهیب شانه‌ای معروف شد. این جلد‌ها، طرح‌های گوناگونی چون خوشه انگوری، لچک و برنجی و گل خطایی داشتند و مکتب شیراز، تهران و اصفهان از مکاتب مهم آن بودند. از جلدسازان این فن در این دوره می‌توان به عبدالوهاب مذهب باشی، محمدتقی شیرازی، میرزا رضی صنع همایون، آقا محمدعلی مذهب اصفهانی و میرزا اسدالله مذهب مشهدی اشاره کرد.

نگاهی به جلدسازان و صحافان ایرانی

۱:

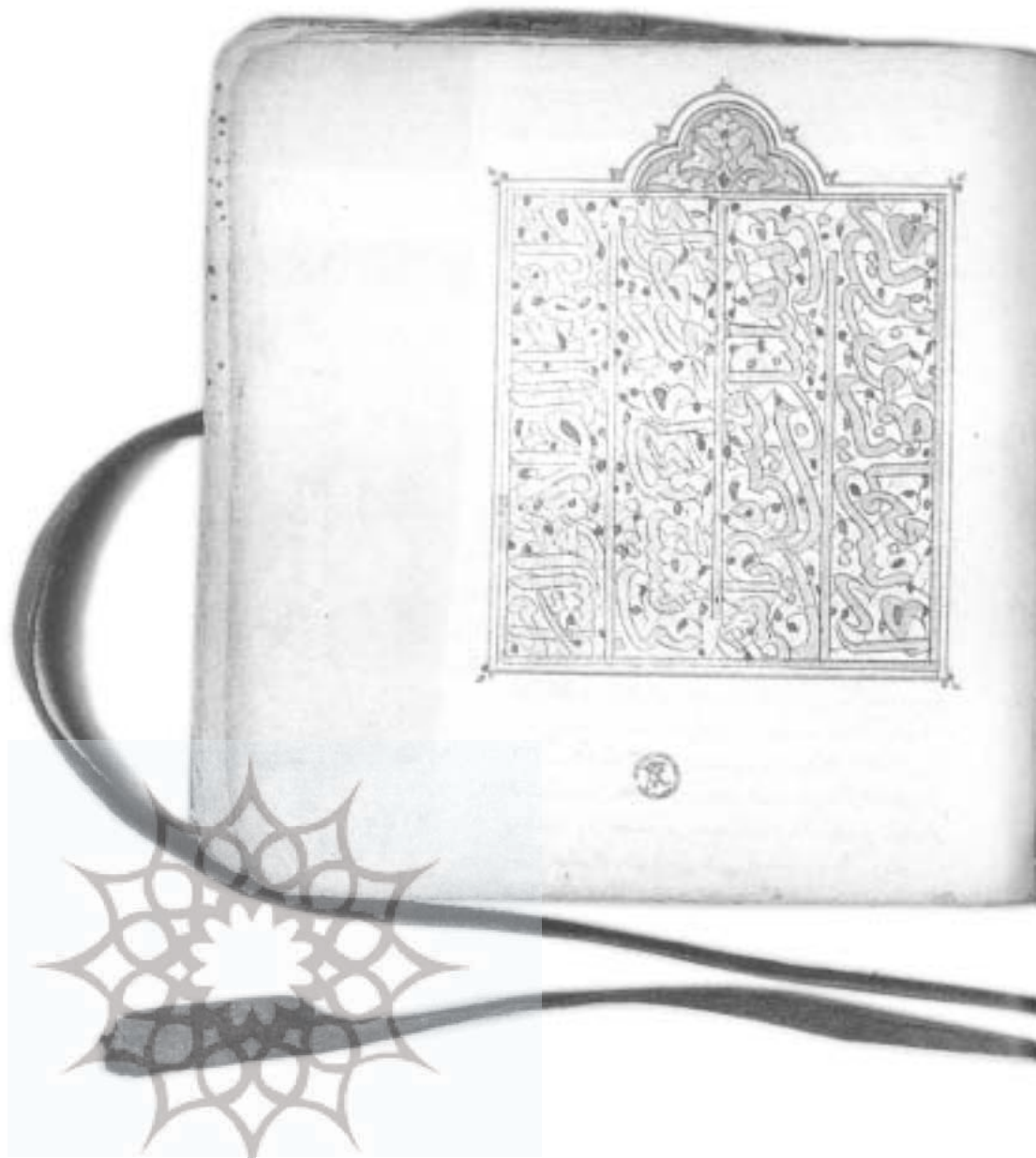
- **آقا (استاد آقا).** وی از نقاشان دوره قاجار است که در تزئین جلد روغنی مهارت داشته است. از آثار او می‌توان به تزئین جلد چهارم کتاب الف لیله که هم‌اکنون در کتابخانه‌ی کاخ موزه‌ی گلستان است، اشاره کرد. این جلد از کارهای استاد غلامعلی است که مجلس بزمی را روی آن تزئین کرده و رقم سازنده نیز چنین است «به دستبازی استاد کل فی الکل جان نثار درگاه جهان پناه استاد آقا سمیت اتمام پذیرفت»، «العبد غلامعلی، شهر جمادی الثانی، سنه‌ی ۱۲۷۵».

- **آقا باقر.** مجلد و سوخته کار که از آثار وی می‌توان به جلد پوست آهو روغنی و سوخت قرآنی به خط قاسم بن محمد شیرازی به تاریخ ۱۱۱۷ هـ. ق. در کتابخانه کاخ موزه گلستان اشاره کرد.

- **آقای سید هاشم صحاف.** از صحافان معروف اوایل قرن چهارم. از آثار او به نقل از فهرست آتابای، قرآنی است که در سال ۱۲۸۲ کتابت شده و با تاریخ ۱۳۰۹ دیده می‌شود.

- **آقا صادق.** سازنده جلد قرآن سده ۱۲

- **آقا طالب.** جلدساز و صحاف دوره‌ی قاجار در زمان پادشاهی فتحعلی شاه. از آثار او یک جلد قرآنی است به خط زین‌العابدین عبدالنبی قزوینی محدث در سال ۱۲۲۲ کتابت و در سال ۱۲۲۳ هـ. ق. جلد سازی شده است.

بهبایی و میرفندرسکی نقش شده است.

خ:

- خانچی. از استادان جلدساز و ابری ساز است. سید یوسف حسین در سال ۱۲۲۸ هـ. ق در رساله‌ی جلدسازی معرفی کرده است.

- خلیل الله. جلدساز و آبرنگ کار و از آثار وی جلدی است که به جهت قرآنی که در سال ۱۳۲۱ هـ. ق. به وسیله عبدالحسین خطاط کتابت شده، تهیه و با شمایل حضرت علی(ع)، امام حسین(ع) و امام حسن(ع) مزین شده. این قرآن اکنون در کتابخانه حضرت رضا(ع) است.

د:

- درویش صحاف باشی میرزا ابراهیم خان. وی از صحافان و مجلدان عهد قاجاری ملقب به صحافباشی است. (ذریعه ۹: ۳۲۲)

ذ:

- ذاتی لاری. از جلدسازان دوره صفوی است و در تحفه سامی از او یاد شده است. در تبریز ساکن بوده و شعر نیز می‌سروده است.

ز:

- رابط اصفهانی ملک محمدبن گورا. نوهی آقا ملک کدخدای اصفهان از سده ۱۱.

- روزبهان. پسر حاجی نعیم‌الدین کاتب مذهب که کار او در ۹۳۰ در قرآن نوشته‌ی پیرمحمد ثانی در ۹۱۹ نسخه‌ی موزه ایران باستان دیده می‌شود.

ز:

احمد گلچین معانی یکی از آثار او را جلد قرآن مجیدی می‌داند که در سال ۱۱۲۲

هـ. ق. توسط ابراهیم بن محمد حسن کتابت شده.

- حسن صحاف. وی صحاف و جلدساز بوده و از آثار او به نقل از ایرج افشار می‌توان به نسخه‌ی شماره ۲۵۲ ج دانشکده حقوق اشاره کرد.

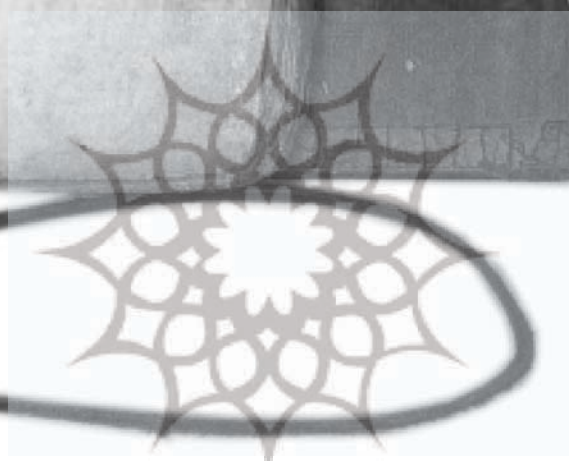
- حسن علی مشهدی. وی وراق، صحاف، نقاش و خوشنویس بوده است. در گلستان هنر آمده که یکی از دو شاگرد مشهدی الاصل، سید احمد مشهدی است. مدتی در نیشابور ساکن و سپس به زیارت عتبات رفته و مدتی نیز در بغداد بوده و متوجه حرمین شده و در سال ۱۰۰۳ هـ. ق. در همان جا درگذشته است.

- حسین عتیقی. وی فرزند میرزا نصرالله صحافباشی و نوه ملاحسین است. این خانواده همگی از صحافان زمانه خود بوده و هستند. استاد حسین متولد ۱۲۹۱ هـ. ق. است. از مشهد به تهران آمد. در جلدسازی، پوست کردن و رنگ‌آمیزی کاغذ، افشانگری و حاشیه‌سازی تبحر داشته است. از آثار او در کتابخانه‌های ایران و آمریکا بسیار است.

- حسین وراق بلخی. از صحافان و وراقان قرن چهارم و پدر شهید بلخی بوده است.

- حکیم محمد المفخری. از وراقان قرن چهارم هـ. ق. و ابوالفضل بیهقی او را از صحافان و نساخان پدرش می‌داند.

- حیدرعلی نقاش. جلدساز و نقاش قرن سیزدهم. از آثار او به نقل از بدری آتابای جلد مرقعی است به خط حسن بن میرزا محمدحسینی در ۱۲۸۳ هـ. ق. و با نقاشی محمد باقر در ۱۱۹۲ هـ. ق. و محمد صادق. در این جلد پیکره شیخ

قالی هایی که با نقشه میرزا احمد بافته، بسیار نفیس است.

ق. دارد.

- **اسماعیل**. وی نقاش، جلدساز، قلمدان ساز و خطاط بوده است. از آثار وی یک جلد کتاب است که با تصویر ساقه گل سرخی تزیین شده و در ذیل آن رقم سازنده با سجع «وادکر فی الکتاب اسماعیل» آمده است.

- **اسماعیل صحاف باشی**. وی از صحافان نیمه دوم قرن یازدهم است که شعر نیز می گفته و در تذکره نصرآبادی از او نام برده شده و در شعر عارف تخلص می کرده است.

- **اسماعیل وراق**. وی از وراقان و صحافان قرن چهارم و پنجم هـ. ق. و پدر ازرقی شاعر است.

- **اشرف حسینی**. از صحافان قرن دوازدهم هـ. ق. است و از آثار او می توان به جلد نسخه شماره ۳۲۵۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه اشاره کرد با رقم «عمل اشرف الحسینی ۱۱۳۱».

- **امیر قریشی**. از صحافان و جلدسازان است و در قرن دهم هـ. ق. می زیسته است.

- **انوری اصفهانی**. صحاف و جلدساز بوده و شعر نیز می سروده است. در اواخر قرن نهم و اوایل قرن دهم می زیسته و در دستگاه امیرعلی شیرنوایی مقامی داشته است.

ب:

- **بابا میرزا**. جلدساز و صحاف بوده و از جلدهای روغنی وی نمونه های زیادی در کتابخانه کاخ موزه گلستان موجود است که بعضی تاریخ ۱۲۰۶ هـ.

- **تسلیم شیرازی**. وی صحاف و شاعر سده یازدهم و ساکن شیراز و شغلش وراقی و صحافی بوده است. به نوشته تذکره نصرآبادی نامش محمدطاهر و تخلص تسلیم داشته است.

- **ثابت حاج محمدعلی تبریزی**: وی جلدساز و تذهیب کار و نگارگر تبریزی است. نامش حاج محمدعلی و در شعر ثابت تخلص می کرده و به صحافی و جلدسازی روزگار می گذراند و اشعاری نیز به فارسی و ترکی دارد. در سال ۱۳۰۳ هـ. ق. در تبریز درگذشته است.

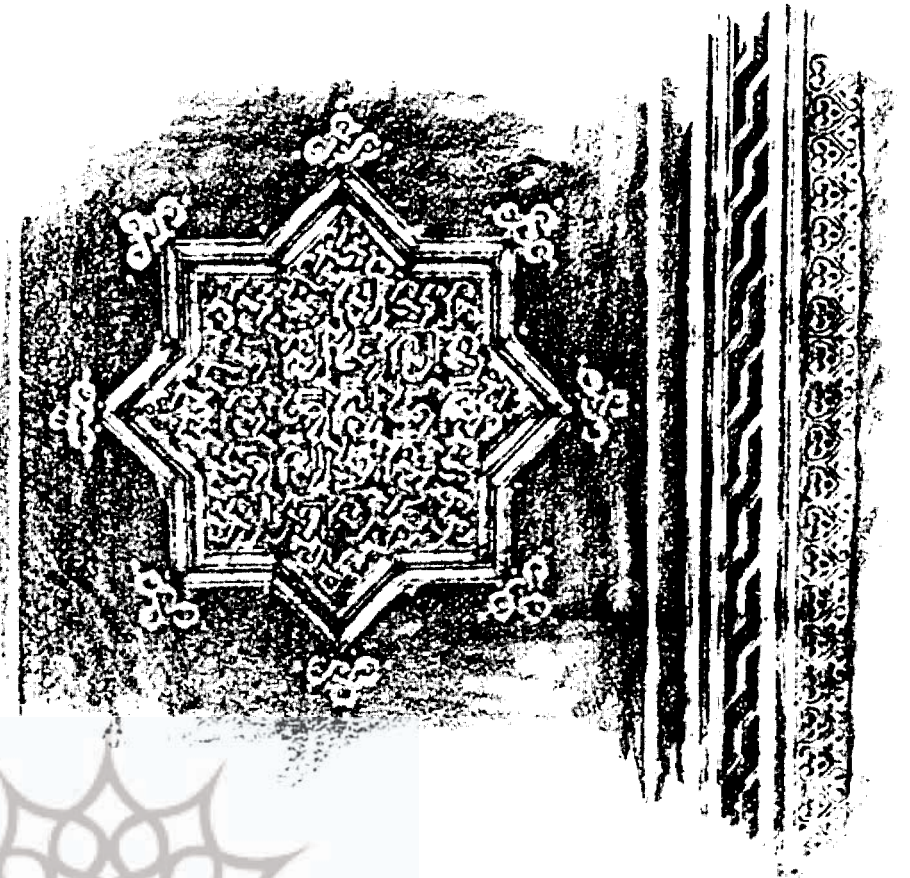
ج:

- **جعفر صحاف**. از صحافان اصفهانی و متخلص به رجایی بوده و به نوشته جلال همایی در کتابسازی استاد و در شعر نیز مهارت داشته است. (۱۲۹۰ هـ. ق. ۱۳۶۴). شاگرد آقا محمدحسین اصفهانی بوده است.

ح:

- **حاج میرزا عبدالوهاب**. مذهب باشی در قرآن مورخ ۱۲۷۷
- **حسن بن حاج علی قریمی مجلد**. نویسنده نسخه خواص و منافع از سده ۸ و ۹. وی از جلدسازان، صحافان و کاتبان بوده، اما در مورد زمان زندگی او اختلاف نظر دیده می شود.

- **حسن شرف یزدی**. از صحافان و جلدسازان قرن دوازدهم هـ. ق. است.

- صادق بن محمد باقر. از صحافان و جلدسازان بوده. به نقل از ایرج افشار در کتاب صحافی سنتی دو جلد نسخه از کتب خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه است به شماره ۲۰۷۵ و ۲۰۷۶.

- صدرالدین صحاف. از صحافان و جلدسازان و کاتبان قرن دهم است. از کارهای او به نوشته صحافی سنتی جلد و کتابت، یک نسخه تهذیب الاحکام است که تاریخ ۹۴۴ هـ. ق. را دارد.

- صحیفی شیرازی. در گذشته ۱۰۲۲ در اصفهان.

ض:

- ضیاءالدین صحاف. صحاف و در قرن دهم و یازدهم هـ. ق. می‌زیسته و از آثار او می‌توان به جلد (روغنی) نسخه دیوان کمال اسماعیل اصفهانی اشاره کرد.

ط:

- طالعی یزدی. از خطاطان و صحافان اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم بوده است. در زمان اکبرشاه گورکانی (۹۶۳ - ۱۰۱۴) به هندوستان رفته و در آگره ساکن و شغل صحافی داشته و نستعلیق را خوش می‌نوشته. نام وی در ذریعه آمده است.

ع:

- عادل صحاف - خواجه میر. صحاف و جلدساز و از ساخته‌های وی می‌توان به جلد شماره ۶۰۷۹ کتابخانه مرکزی اشاره کرد. به نقل از ایرج افشار در صحافی سنتی، در نمایشگاهی که در همان کتابخانه به جهت ارائه هنر صحافی برپا شد، به نمایش درآمد و رقم دارد «عمل خواجه میرعادل صحاف».

- عبدالله امامی - شیخ. از صحافان و جلدسازان اصفهانی است. از آثار وی جلد ضربی یک نسخه قرآن است (بدون تاریخ).

- عبدالرحمان. از صحافان و جلدسازان عهد ایلخانی (۶۵۴ - ۷۵۰ هـ. ق) است. از آثار او می‌توان به جلد و صحافی دو قرآن اشاره کرد که به تاریخ‌های ۷۰۴ و ۷۰۶ در موزه ایران باستان نگهداری می‌شود و از اردبیل آورده شده است.

- عبدالرشید. وی از جلدسازان و رنگ و روغنی کاران سده‌ی سیزدهم هـ. ق. است. از آثار وی جلد لایه چینی گل و مرغی یک نسخه تذکره الاولیاست با رقم «عبدالرشید ۱۲۵۲».

- عبدالعلی خراسانی. وی از صحافان و وراقان قرن سیزدهم است که رقم و تاریخ وی (۱۲۹۳) در مرقع مورخ ۱۲۳۷ و ۱۲۳۸ موجود است.

- عبدالغنی صحاف. از صحافان و جلدسازان است. از کارهای او می‌توان به جلد نسخه شماره ۹۶۲۹ کتابخانه مرکزی دانشگاه اشاره کرد با رقم «عمل عبدالغنی بن محمد عالم صحاف».

- عبدالکریم. جلدساز و تذهیب کار که از آثار وی می‌توان به جلد مزین زیبایی اشاره کرد که در موزه توپ قابی سرای نگهداری می‌شود با رقم «مجلد عبدالکریم ۱۲۷۰».

- عزیزمغل. از جلدسازان اواخر قرن دوازده و اوایل قرن سیزده دوران زندگی و قاجاریه است و از کارهایش جلد قرآنی است با تاریخ ۶۰۴ منسوب به یاقوت که در ۱۲۰۲ به فرمایش کلب علی خان تجلید کرده و قرآن مورخ ۱۲۳۰.

- عشرتی قلندر ادواری. در تحفه سامی آمده است: در صحافی اندک وقوفی دارد و در علوم ادوار او را خبرهاست.

- علی. از صحافان و وراقان قرن سیزدهم که کارش جلد قرآنی است به خط ام سلمه دختر فتحعلی شاه قاجار که رقم علی و تاریخ ۱۲۴۱ دارد.

- علی اشرف. از جلدسازان دوره فتحعلی شاه قاجار است که در جلد روغنی استاد بوده و از جمله کارهای وی قرآنی است به اندازه نیم ورقی که به خط احمد و قار آمده است و تاریخ ۱۲۳۹ هـ. ق. دارد.

- علی اشرف نقاش. از جلدسازان و نقاشان قرن دوازدهم است و کار او در قرآن نوشته احمد نیریزی در سال ۱۱۴۱ به سال ۱۱۷۱ (راهنمای گنجینه قرآن و فهرست آتابای) و قرآن مترجم به خط محمد ابراهیم قمی (۱۰۹۱ هـ. ق) به سال

- زلالی لاری. در تبریز می‌زیسته است

- زین العابدین افشار. در نسخه کلیات سعدی نوشته محمدبن یوسف همدانی در ۱۲۳۵ دیده می‌شود.

- زین العابدین بن عبدالنبی قزوینی. کتیبی او مورخ ۱۲۱۷ در دعای نوشته‌ی خود او در ۱۲۱۳ در یزد هست.

س:

- سلطان ابراهیم میرزا صفوی. فرزند بهرام میرزا پسر شاه اسماعیل اول است که در سال ۹۶۴ از طرف شاه طهماسب به والی گری خراسان برگزیده شد. وی علاوه بر خوشنویسی و موسیقی‌دانی از صحافی، مذهبی، افشانگری و عکس‌سازی و رنگ‌آمیزی نیز بهره برده است. از آثار مهم او قرآنی است به خط وی که به آب زر کتابت شده و با قلمی همچون موی تحریر شده است و اکنون در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

- سلطان محمود مجلد. جلدساز و وراق بوده و در فهرست کتب خطی بیانی از آثار وی جلد کتاب روضات الجنان حافظ حسین کرلایی تبریزی است که خود کاتب و خوشنویس قرن دهم بوده است. سلطان محمود از صحافان دربار شاه طهماسب صفوی در تبریز بوده است.

- سید علی. از جلدسازان و نقاشان قرن دهم هـ. ق. است. در نگارگری شیوه‌ی استاد میرک هراتی را دنبال کرده است. از آثار او می‌توان به جلد دیوان ترکی امیر علیشیرنویای اشاره کرد که تصاویری بسیار زیبا بر آن نقش بسته و رقم دارد «عمل بنده درگاه شاه سیدعلی نقاش» که در کتابخانه بریتیش میوزیوم لندن نگهداری می‌شود.

ش:

- شکر شیرازی. سید میر شکر موسیقار لاجوردشوی (تحفه سامی ۷۲، ذریعه ۹: ۵۳۵) شمس‌الدین مجلد. وی از مذهبان و جلدسازان اواخر دوره هفتم هـ. ق. است. به نوشته کریم‌زاده از آثار وی شمس‌ای تودرتو و گنبدی شکل است که در کتابخانه مورگان مضبوط است و رقم دارد «رسم شمس‌الدین بن ضیاءالدین الزوشکی ۶۹۷ هـ. ق.»

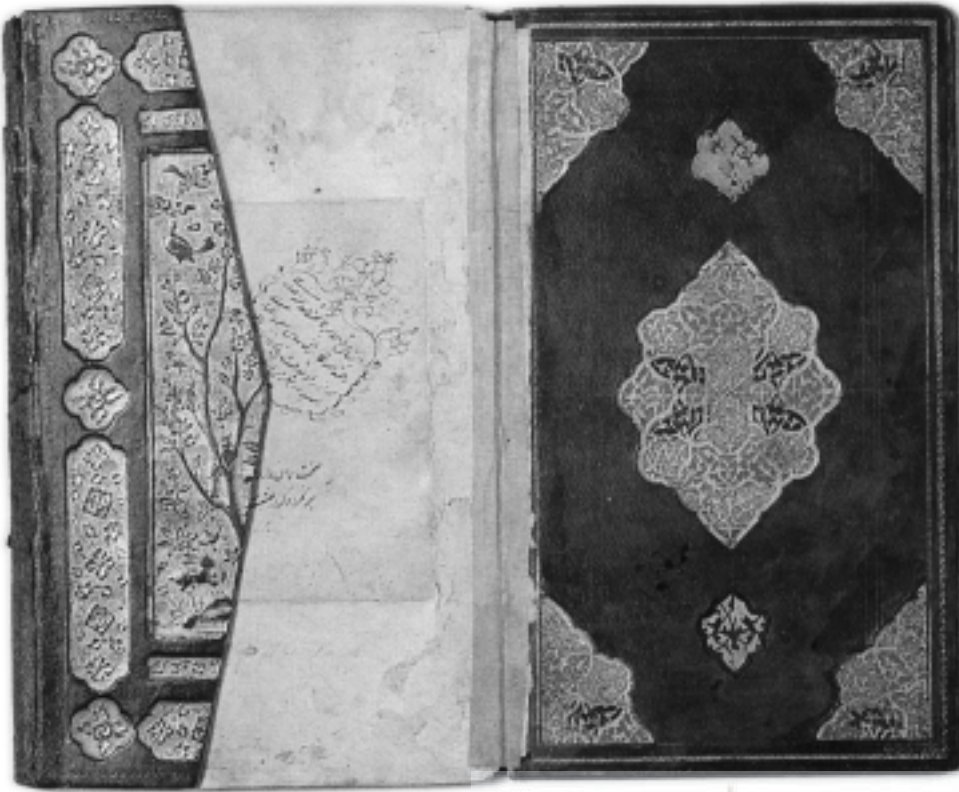
ص:

سو تیترا سو تیترا سو تیترا

سو تیترا سو تیترا

سو تیترا سو تیترا سو تیترا

سو تیترا

اعزام و با شیوه‌های جدید صحافی آشنا شده است.
- محمد صادق. از صحافان دوره قاجار که اسماعیل نقاش‌باشی در سال ۱۲۷۸ کار او را در قرآن نوشته محمدابراهیم قمی که تاریخ ۱۱۱۱ هـ. ق. را دارد و به دستور احتشام‌الدوله نوشته شده نقل کرده است.

- محمد صالح تبریزی. جلدساز و تذهیب کار بوده و از آثار او به نقل از کتاب احوال و آثار نقاشان قدیم جلد سوخت ممتاز و گل و مرغی است با رقم «عمل محمد صالح التبریزی». در اواخر قرن ده هـ. ق. می‌زیسته است.

- محمد عاشور. از صحافان و جلدسازان قرن سیزدهم هـ. ق. است. از آثار او جلد نسخه شماره ۷۸۶۰ کتابخانه مرکزی دانشگاه است با رقم «عمل محمدعاشور صحاف ۱۲۷۸»

- محمد علی. جلدساز و نقاش و از آثار وی جلد روغنی است با نقش گل و مرغ و ترنج و رقم «راقمه محمدعلی ۱۱۷۷» که در مجموعه دکتر ناصر خلیلی موجود است.

- محمد علی. تذهیب کار و جلدساز است. از آثار وی می‌توان به جلد سوخت ممتازی اشاره کرد با رقم «... عمل کمینه محمدعلی ۱۱۴۱» که در موزه نگارستان بوده است.

- محمد علی اصفهانی. جلدساز و صحاف بوده و از آثار او جلد قرآنی است به خط عزیز محمد.

- محمد علی صحاف. صحاف و نقاش دوره زندیه که در رستم التواریخ از او یاد شده است.

- محمد علی صحاف باشی. صحافی آستان قدس رضوی بوده و در زمان خود در اواخر قرن سیزده و اوایل قرن چهارده صحافی نامی بوده است.

- محمد حسن. از جلدسازان و معرق کاران تبریزی اواسط قرن یازده هـ. ق. است. از آثار وی جلد سوخت ضربی و معرق یک نسخه خطی است که در سال ۱۰۹۱ هـ. ق. توسط عبدالجبار کتابت شده و اینک در موزه ویکتوریا آلبرت لندن موجود است.

- محمد محسن تبریزی. از جلدسازان دوران صفوی و اثر وی جلد کتاب خسرو و شیرین نظامی است.

- محمد المفخری. حکیم. کاتب، صحاف و وراق قرن ششم هـ. ق. وی صحاف درگاه پدر علی بن زید بیهقی مشهور به ابن فندق بود.

- محمد ناصر. از صحافان قرن سیزده هـ. ق. دوره قاجار است از کارهای وی در توزوک تیموری نوشته میرزا عضدالدوله در رجب ۱۲۵۴ که کار وی تاریخ ۱۲۷۵ دارد، حبیب السیر، دفتر سوم در ۱۲۷۵.

حدیقه الحقیقه سده ۱۰ و ۱۱ در سال ۱۲۵۵، دیوان انوری نوشته خان محمدقریشی بن عبدالنبی قریشی (۹۸۹) در سال ۱۲۷۷، کلیات خاقانی نوشته محمد لطیف شوخی بخاری (شعبان ۱۰۱۵ و رجب ۱۰۱۷) و سلسله الذهب نوشته محیی‌الدین نقشبندی (۱۲۲۶) در سال ۱۲۵۵.

- محمد هادی خان. جلد ساز و از آثار وی می‌توان جلد یک نسخه روضه‌الصفار نام برد. و زیر امام وردی خان سپهسالار بوده است.

- سید محمد هاشم صحاف. کار او در ۱۳۰۹ در قرآن دارای یادداشت ۱۲۸۲

وجود دارد.

- محمود نعمت‌اللهی. از قلمدان سازان، جلدسازان و نقاشان اواسط قرن چهاردهم است که در اصفهان می‌زیسته و فرزند آقا ابراهیم نقاش‌باشی اصفهانی است.

- مصطفی امامی الحسینی. جلدساز، قلمدان ساز و نقاش و از خانواده امامی اصفهانی است و مهارت خود را در شیوه محمدزمان اول و علی اشرف به کار گرفته است. از آثار او جلد گل و مرغی یک نسخه کلام‌الله مجید به خط زین العابدین اصفهانی نسخ‌نویس معروف است با رقم «برحسب فرمایش مولایی آقا محمد المؤمن آقا محمد (پاک شده) به رقم «کمترین مصطفی امامی ۱۲۸۷».

- ملاحسین صحاف باشی مشهدی. از صحافان و وراقان قرن سیزده، که معاصر ناصرالدین شاه بوده است و نام وی در سه قرآنی که به دستور میرزا سعید خان مؤتمن الملک و شاهزاده رکن‌الدوله به دست او مرمت شده یاد گردیده است.

۱- قرآن با رقم یاقوت و تاریخ ۷۰۴، ترمیم شده‌ی زمان تولیت میرزا سعید خان مؤتمن الملک در ۱۲۹۲.

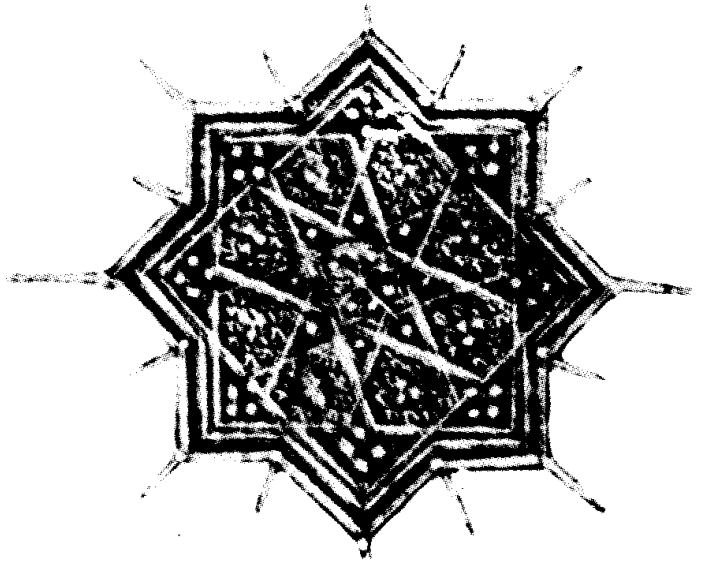
۲- قرآن نوشته ابراهیم سلطان در ۸۲۷ که او به دستور رکن‌الدوله در ۱۳۰۶ وصالی و صحافی کرده و محمدرضا بروسان و هاشم ظریف و عیسی آفته جلد روغنی برای آن ساخته‌اند.

۳- قرآن ش ۱۲۳ نوشته ملاعلائییک تبریزی از سده ۱۱ ترمیم شده در ۱۲۹۸ در زمان همان انصاری که او و میرزا احمد مذهب‌باشی و میرزا ابوالقاسم خوشنویس‌باشی در ترمیم و وصالی و متن و حاشیه کردن ۱ و ۳ دقت داشته‌اند.
- ملک محمد صحاف. از صحافان و شاعران اصفهانی بوده است. در اواخر قرن یازدهم می‌زیسته و در زمان تألیف تذکره‌ی نصرآبادی (۱۰۸۳) در قید حیات بوده است.

- موسوی لاهیجانی. نقاش رنگ و روغن و جلدساز بوده است. در عهد فتحعلی شاه می‌زیسته و از آثار او جلد روغنی گل و مرغی یک نسخه قرآن است با رقم «ابوالقاسم موسوی لاهیجانی فی سنة ۱۲۲۳».

- مولانا قرشی. در سمرقند می‌زیسته و ضمن صحافی و مجلدگری با تخلص خطایی شعر نیز می‌گفته است.

- مولانا مجلدی خراسانی. از وراقان و جلدسازان و صحافان دوره صفوی که در قرن دهم می‌زیسته و هم دوره شاه طهماسب بوده است.

قرآن نوشته‌ی محمدعلی اصفهانی در ۱۲۸۹ با مهر او (فهرست آتابای) و دیوان امیرخسرو دهلوی نوشته در ۸۹۴ و کامل کرده‌ی قطب شیرازی در ۹۰۸ (فهرست بیانی) با مهر ۱۲۴۰ و دیوان صائب تبریزی نوشته صالح خاتون آبادی در ۱۰۷۱ (فهرست آتابای) با مهر ۱۳۴۰ و روضةالصفاء نوشته ابومحمد بن علی رمال در شعبان ۱۰۲۳ (فهرست آتابای) در سال ۱۲۵۵ دیده می‌شود.

- محمدباقر مجلد اصفهانی. از صحافان و جلدسازان دوره‌ی قاجار.
- محمدتقی. از صحافان و جلدسازان و معرق و قلمدان سازان دوره‌ی قاجار است.

- محمدتقی صحاف اصفهان. صحاف، معرق کار، خطاط و تذهیب کار اصفهانی و فرزند ملاابراهیم محرر است. جلدهای روغنی و ضربی او مشهور است. در صحافی شاگرد محمدصادق و آقا ابراهیم بوده و در سال ۱۳۳۶ هـ. ق. فوت کرده است.

- محمدتقی مذهب. از جلدسازان و تذهیب‌کاران قرن سیزده هـ. ق. است. در آثار العجم از وی نام برده شده و از آثار او قرآنی است مربوط به قرن یازده و سال ۱۰۷۹ هـ. ق. به خط عبدالله بن محمد محسن یزدی نوشته شده که در دوره قاجار وی آن را تذهیب و تجلید کرده است.

- محمدجعفر لاهیجانی. صحاف و جلدساز دوره محمدشاه قاجار است. از آثار او می‌توان به جلد مفتاح الخزاین اشاره کرد که برای محمدشاه قاجار در ۱۲۵۴ در اصفهان و به خط عبدالله بن حاجی آقاجانی شکسته‌نویسی شده.

- محمدحسین. از نقاشان، جلدسازان و قلمدان‌سازان است که در اصفهان می‌زیسته است. از آثار او یک جلد خوش نقش در موزه ویکتوریا آلبرت لندن است که با تصاویر مختلفی زینت شده است. از کارهای دیگر او جلد روغنی بزرگی است که در مجموعه محمدعلی کریم‌زاده است که بر جلد آن تصاویری از شکارگاه ناصرالدین شاه نقش شده و تاریخ ۱۲۶۷ هـ. ق. را دارد.

- محمدحسین شیرازی. از صحافان و وراقان قرن سیزدهم که آثار او در قرآنی است به تاریخ ۱۲۵۸.

- محمدحسین. از صحافان و وراقان اوایل قرن چهاردهم. از آثار او به تاریخ ۱۳۱۴ در کتاب ذخیره‌الآخرة رضا قلی‌میرزا پسر شاهرخ (۱۲۱۶) که به خط احمدبن محمدحسین شاملو در ۱۲۱۷ نوشته دیده می‌شود.

- محمدحسین (بنه‌ساز). از جلدسازان و صحافان اواخر قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم که در آثار عجم از او به نام محمدحسین بسته ساز برده شده است.

- محمدحسین شهید. صحاف و وراق که از آثار وی در قرآنی است مربوط به قرن دهم.

- محمدحسین صحاف اصفهانی. صحاف، جلدساز، سوخت کار و مرقع ساز است. از شاگردان آقامحمدصادق و آقا محمدابراهیم اصفهانی که در قرن چهاردهم هـ. ق. می‌زیسته است.

- محمد حسینی. وی از صحافان و جلدسازان دوره قاجار است و از آثار او می‌توان به جلد نسخه شماره ۷۷۳۲ کتابخانه مرکزی دانشگاه اشاره کرد.

- محمدرحیم بن ملاتقی. صحاف و جلدساز که از آثار او می‌توان به جلد نسخه شماره ۶۳۴۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه با رقم «عمل محمدرحیم بن ملاتقی صحاف» اشاره کرد.

- محمدرضا. صحاف و جلدساز و از آثار او جلد نسخه شماره ۹۷۰ کتابخانه مرکزی دانشگاه است.

- محمدمزمان تبریزی. وراق و صحاف که در کارگاه کتاب‌سازی شاه طهماسب به کار مشغول بوده است.
از صحافان سده دهم هجری است.

- محمد شریف. جلدساز و قلمدان ساز. از آثار وی جلد قرآن گل و مرغی است که در داخل آن شمایل حضرت علی(ع) با حسین نقاشی شده و رقم دارد «محمد شریف ۱۲۰۵» هـ. ق.

- محمد. از صحافان دوره ناصری است که در سال ۱۲۷۵ هـ. ق. به اروپا

۱۲۶۹ برای محمد کاظم بک خان نظام الملک، در قرآن نوشته وصال شیرازی در ۱۲۶۰ به سال ۱۲۷۴ برای همان نظام‌الملک، قرآن نوشته آقاجان علیرضا پرتو اصفهانی در ۱۲۷۷ دیده می‌شود. در آثار عجم فرصت از لطف علی خان در گذشته ۱۲۸۸ پسر میرزا احمدعلی خان مسعودالممالک یاد شده که صورت گل و بته‌ساز بوده است و او باید پسر میرزا لطف الله مستوفی نقاش باشد.

م:

مجلدی خراسانی. از صحافان و شاعران قرن دهم هـ. ق. که در مشهد به شغل صحافی مشغول بوده است.

- مجید مذهب. از تذهیب‌کاران و صحافان و جدول‌کشان و جلدسازان دوره قاجاری است.

- محسن مجلد. از صحافان و جلدسازان شاه طهماسب صفوی است. دوست محمد هروی درباره‌ی او می‌گوید: استاد مولانا محسن مجلد که پوست از هنروران برکنده و سلسله زنجیر را به جلد مهر و ماه رسانیده، با وجود شکنج کتاب دل کتاب از او شکیب و خاطر احباب از شیرازی مهرش مهر افزاست.

- محمد. جلد ساز و قلمدان ساز است. به نقل از استاد محمدعلی کریم‌زاده جلد روغنی قرآنی با نقش گل و برگ از او دیده است با سجع «بدل مهر علی دارد محمد ۱۲۷۹».

- محمد. صحاف و جلدساز که تحت این نام جلد سه نسخه از کتاب‌های کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه موجود است به شماره‌های ۵۴۱، ۵۴۲ و ۵۲۹.

- محمدابراهیم. صحاف و وراق دوران محمدشاه قاجار. از آثارش در ۱۲۵۲ هـ. ق. در قرآنی که برای محمدشاه قاجار نوشته شده دیده می‌شود.

- محمداسماعیل نقاش باشی. وی از نقاشان و صحافان اواخر قرن سیزدهم است و جلد مثنوی نوشته شده توسط محمد حسن شریف و همچنین قرآنی که به تاریخ ۱۲۷۹ به وسیله محمدرحیم اصفهانی نوشته شده از آثار اوست.

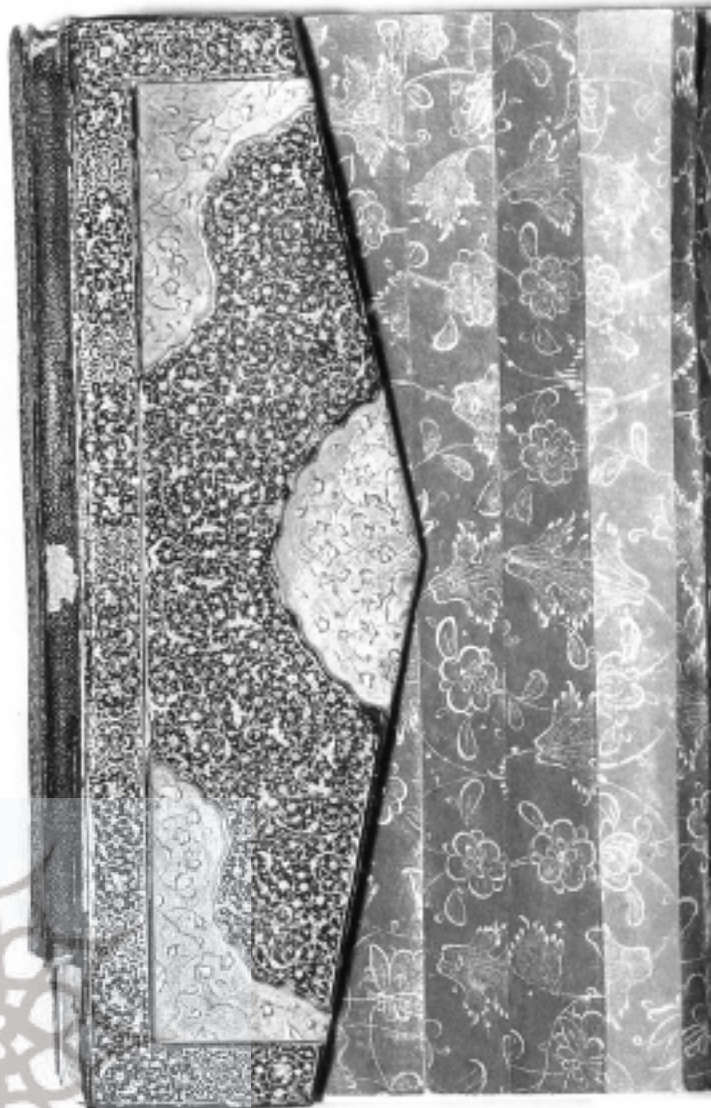
- محمدامین. از صحافان دوره شاه طهماسب صفوی در قرن دهم که در کارگاه کتاب‌سازی شاه طهماسب با تعدادی از جلدسازان و صحافان به کار مشغول بوده است. در مشهد زیسته و در همان جا نیز مرده است.

- محمدامین - مولانا. از وصالان، صحافان و جلدسازان دوره صفوی است. در ابری‌سازی و افشانگری مهارت داشته و استاد قاضی میراحمد منشی صاحب گلستان هنر است.

- محمد باقر - سید. از صحافان و جلدسازان به شمار می‌رود. از کارهای او می‌توان به جلد نسخه شماره ۳۲۳۷ و ۶۳۲۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه اشاره کرده با رقم «اقل السادات».

- محمدباقر - استاد. از جلدسازان و صحافان قرن سیزدهم است. کار او در

سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو سو تیترو

- میرزا صدرالدین قزوینی. از صحافان و وصالان و تذهیب کاران قزوینی است که در اوایل سده یازدهم ه. ق. در اصفهان می زیسته است.
میرزا فتح الله شیرازی بته ساز نقاش باشی. کار او در ۱۳۰۰ در قرآن نوشته زین العابدین سلطانی اشرف الکتاب اصفهانی در ۱۲۵۴ و در کلمات قصار علی (ع) مورخ ۹۳۳ دیده می شود.

- میرزا فضل الله. صحاف باشی کتابخانه آستان طوس که قرآن سده ی ۱۰ آنجا را در ۱۳۱۵ مرمت کرده است.

- میرسعید (استاد). وی ضمن مجلدگری با تخلص افغانی شعر می سروده و مورد توجه وزیر دانشمند امیر علیشیر که خود از هنرمندان و شعرای زمان بود قرار داشت.

- میرشکر. از سادات شیراز که در اوایل عصر صفوی می زیسته و در صحافی و لاجورد شویی استاد بوده است.

- ناصر. صحاف و جلدساز است و از آثار او جلد نسخه شماره ۱۰۶۶ کتابخانه مرکزی دانشگاه است با رقم و سجع «ناصر ز محمد امید شفاعت دارد (۱۲۰۷) ه. ق.»

- نصرالله اصفهانی. از جلدسازان اصفهانی است. از آثار او یک جلد نسخه قرآن است که تاریخ ۹۸۰ ه. ق. دارد.

- وهاب. از جلدسازان و تذهیب کاران است. از آثار او جلد روغنی و مرصع قرآنی است که در مجموعه دکتر مهدوی با تاریخ ۱۲۷۲ ه. ق. وجود دارد.

- یاری مذهب. از تذهیب کاران و صحافان و جلدسازان، قرن دهم معاصر شاه طهماسب صفوی که در کارگاه کتاب سازی او در تبریز مشغول بوده است.
- یحیی بن علی موذن. از صحافان و جلدسازان و کاتبان است.

منابع:

- سرمدی، عباس. دانشنامه هنرمندان ایران و جهان اسلام، تهران: هیرمند، ۱۳۸۰.
- افشار، ایرج. صحافی سنتی، تهران: کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ۱۳۵۷.
- بیانی، مهدی. احوال و آثار خوشنویسان (۳ جلد)، تهران، ۱۳۴۵-۱۳۴۸.
- دانش پژوه، محمدتقی. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه جلد سوم، تهران، ۱۳۴۳.
- قعی، قاضی میراحمد منشی. گلستان هنر، به تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران، ۱۳۵۲.

پاورقی ها:

- ۱- ساغری: عبارت است از چرم گردهی کره الاغ که شامل دانه های برجسته لطیف است.
- ۲- بلغار: پوست ضخیمی است خوشبو و موج دار که بدون مقوا و آستر برای برخی از جلدها ساخته می شده و نقوش بعضی را تفنناً با سیم و نخ و ابریشم ملون روی آن دوخته اند. از این نوع به ندرت دیده می شود
- ۳- مهدی عتیقی. مقاله نیم نگاهی به تاریخ جلد سازی قرآن در ایران اسلامی، کتاب ماه هنر، شماره ۱۲، شهریور ۱۳۷۸، صص ۱۲ - ۱۵
- ۴- همان
- ۵- مقدمه ابن خلدون، ترجمه محمد پروین گنابادی، جلد دوم، ص ۸۵۱.
- ۶- تاریخ طبرستان. تصحیح عباس اقبال، ص ۷.
- ۷- الفهرست. ابن ندیم، ترجمه رضا تجدد، ۱۳۴۵.
- ۸- علی اصغر ثابت جازاری. مقاله صحافی سنتی. کتاب ماه هنر، شماره ۸، صص ۲۲ - ۲۵.

- مولانا محمد مجلد. از جلدسازان دوره تیموری است.

- مولانا میرک اصفهانی. از صحافان دوره صفوی که در تبریز می زیسته. وی کار قوام الدین را در معرق سازی جلد ادامه داده و شیوهی بدیعی در جلد سازی به وجود آورده است. روی جلد را به جای ضربی یا ضربی طلا پوش که دارای انواع نقوش اسلیمی و ختایی یا تشعیر برجسته بوده بوم مشککی کرده تشعیر می ساخت. جلدهای او شامل گل و بوته و درخت و باغ و صحرا و جانور سازی سیمرغ و اژدها، در حال گرفت و گیر و آهو و در حال گریز و پرندگان زیبا بود و این شیوه به آقا میرکی معروف شد. لازم به ذکر است در مورد جلد کلام الله، نقوش حیوانات و انسان نقاشی نمی شده است و حتی به ندرت پرنده های در لابلا شاخ و برگها دیده می شود.

- مهدی حسینی امامی. جلدساز و صحاف اوایل قرن سیزدهم که آثارش در ۱۳۰۴ بر روی قرآنی نوشته علی اکبر گلستانه دیده می شود.

- میرحسین قزوینی. از جلدسازان قرن دهم و شاگرد قاسم بیک تبریزی است. در کتاب مناقب هنروران و گلستان هنر قاضی احمد منشی نام آمده است.

- میرزا اسدالله. مذهب مشهدی و از تذهیب کاران و جلدسازان است و از آثار او جلد روغنی قرآنی است به تاریخ ۱۲۹۴ موجود در کتابخانه کاخ موزه گلستان. این قرآن به خط علی بن حسین زین العابدین حسینی موسوی کاظمی در شیراز در همین سال نوشته شده است. فرصت الدوله شیرازی در آثار عجم (۵۴۸) از او نام برده است.

- میرزا بابا اصفهانی. از صحافان قرن دهم دوره صفوی که در کارگاه کتاب سازی شاه طهماسب در تبریز کار می کرده است.